

“CENAP” VE “HAZRET” KELİMELERİNİN TÜRKÇEDEKİ KULLANIMINA BİR BAKIŞ

M. Fatih ALKAYIŞ*

ÖZET

Arapça kökenli “cenap” ve “hazret” kelimeleri Türkçede genellikle tamlamalarda; tamlamaların başında veya sonunda kullanılır. Örnek: *Cenab-ı Hak, Prens cenapları; Hazret-i Ali, Sultan hazretleri...* Ancak bu kelimeler isim cinsinden olmalarına karşın “*Cenab-ı Hak, Hazret-i Ali*” gibi tamlamalarda sıfat olarak algılanmaktadır. Burada kelime türü bakımından bir farklılaşma söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: “Cenap” ve “hazret” kelimeleri, tamlama türleri.

A LOOKING AT THE USING OF THE WORDS “CENAP” AND “HAZRET” IN TURKISH LANGUAGE

ABSTRACT

The words “cenap” and “hazret”, which are from Arabic, are used in Turkish language generally at the word groups; either in front of the word groups or at the back. Example: *Cenab-ı Hak, Prens cenapları; Hazret-i Ali, Sultan hazretleri...* But even though these words are noun origin in fact, they are thought as adjectives, such as “*Cenab-ı Hak, Hazret-i Ali*” in noun groups. There is a difference here about the word type.

Key Words: The words “cenap” and “hazret”, the types of word groups.

* Yrd.Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, falkayis@adiyaman.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

“Cenap” ve “hazret” kelimeleri Farsça kurala göre üretilmiş tamlamalarda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Farsça isim ve sıfat tamlamalarının kuruluşu ile Türkçe isim ve sıfat tamlamalarının kuruluşu arasında bazı farklılıklar vardır.

Farsça isim tamlamalarında, Arapçada olduğu gibi muzaf (tamlanan) önce, muzafün ileyh (tamlayıcı) sonra gelir: *cam-ı cem* (Cem’in kadehi), *nale-i mürg* (kuşun sesi)... Farsça sıfat tamlamalarının kuruluşu da isim tamlaması gibidir; Türkçedekinin aksine önce isim, sonra sıfat gelir: *duhter-i ziba* (güzel kız), *merd-i kâmil* (olgun insan)...¹

“Cenap” ve “hazret” kelimelerinin Türkçede çeşitli kullanımları vardır. Bunlardan en yaygın olanı, yüce sayılan kişi ve zatların isimlerinin başına getirilmesiyle elde edilen kullanımdır: *Cenab-ı Allah, Cenab-ı Peygamber; Hazret-i Ali, Hazret-i Yusuf...* Diğer bir kullanım ise bu kelimelerin kişi ve unvan adlarının sonuna eklenmesiyle ortaya çıkmaktadır: *Vali cenapları, Nazır cenapları, Paşa hazretleri, Sinan hazretleri...*

Her ikisi de Arapça olan bu iki kelime, sözlüklerde şu şekilde tarif edilmiştir:

Cenap:

- Şeref, onur, saygınlık; erkek adı²
- Yan, yön, taraf, kat; bir saygı deyimini³
- Saygı, onur ve büyüklük anlamıyla kullanılan bir söz: “*Prens cenapları için oturacak yer arıyoruz*”⁴
- Allah, peygamber ve bazı tarikat büyüklerine ait isim ve sıfatların başına getirilerek “hazret” manasında kullanılan saygı ve tazim sözü: *Cenab-ı Allah, Cenab-ı Bâri, Cenab-ı Halik, Cenab-ı Mevla, Cenab-ı Peygamber, Cenab-ı Pir...*
- Büyük mevkilerdeki kişiler hakkında buldukları makamdan dolayı kullanılan saygı sözü: *Sefir cenapları, Vali cenapları...*

¹ TİMURTAŞ, Faruk Kadri; Osmanlı Türkçesine Giriş, s.179–180, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul – 1991.

² PARLATIR, İsmail; Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, s.244, Yargı Yayınevi, Ankara–2006.

³ NİŞANYAN, Sevan; Sözlerin Soyağacı, s.65, Adam Yayınları, İstanbul – 2002.

⁴ Türkçe Sözlük, s.357, TDK Yayınları, Ankara – 2005.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- Şeref, haysiyet: “*Bu muamele, kendisinin cenabına dokunmuş*”⁵

Hazret:

- Ön, huzur, pişgâh⁶

- Saygı duyulan kişilerin adlarını veya makamlarını gösteren söze başka unvanlarla birlikte getirilen bir söz:⁷ *Gazi Paşa hazretleri, Padişah hazretleri*⁸...

- Şahıs veya kutsal sayılan varlık isimlerinin başına getirilip Farsça isim tamlaması şeklinde kullanılır ve saygı ifade eder: *Hazret-i Peygamber, Hazret-i Ali, Hazret-i Kur’an, Hazret-i İsa, Hazret-i Rahman*...

- Büyük bir zattan bahsedilirken isim yerine kullanılır: “*Dün gece Hazreti rüyasında görmüş*”

- Kullanıldığı kimseye göre küçümseme ve alay ifade eder: “*Hazret yine nutuk çekiyor*”

- Kat, huzur, nezd⁹.

“Cenap” ve “hazret” kelimelerinin Türkçedeki kullanımlarına baktığımızda her iki kelimenin de şekil ve anlam yönünden farklılaşarak bugünkü durumlarını kazandığını görürüz. Bu farklılaşma, söz konusu kelimelerin oluşturduğu tamlamalarda ortaya çıkmaktadır.

Türkçede “cenap” ve “hazret” kelimeleriyle kurulan iki çeşit tamlama vardır. Bunlardan birincisi “*Cenab-ı Allah, Cenab-ı Peygamber, Cenab-ı Mevla; Hazret-i Ali, Hazret-i Kur’an, Hazret-i Yusuf...*” gibi örneklerden oluşan tamlama türü; ikincisi ise “*Prens cenapları, Vali cenapları; Paşa hazretleri, Yavuz Sultan Selim hazretleri...*” gibi örneklerden oluşan tamlama türüdür.

Birinci tür tamlama örnekleri şekil bakımından Farsça isim tamlaması yapısındadır. Bilindiği gibi Farsça isim tamlamalarında tamlayan ile tamlananın sırası, Türkçe isim tamlamalarındaki sıranın tam tersidir.

⁵ AYVERDİ, İlhan; Misalli Büyük Türkçe Sözlük, cilt I, s.470, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul – 2005.

⁶ PARLATIR, İsmail; a.g.e., s.611.

⁷ Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, s.872, Ankara – 2005.

⁸ “hazretleri” kelimesinin ilk harfinin küçük yazılması, TDK Yazım Kılavuzu, s.241, Ankara – 2008.

⁹ AYVERDİ, İlhan; a.g.e., cilt II, s.1233.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Örnek:

Farsça: *Cenab-ı Peygamber* Türkçe: *Peygamberin cenabı*
(yani, yönü)

Farsça: *Hazret-i Ali* Türkçe: *Ali'nin hazreti*
(huzuru)

Tamlamaların Türkçeye aktarımında dikkati çeken önemli bir nokta vardır. “Cenap” ve “hazret” kelimeleri aslen isim türünden olmalarına rağmen Türkçede sıfat gibi algılanmakta ve bu kelimelerle kurulan tamlamalar sıfat tamlaması olarak düşünülmektedir. Makalemizin başında da belirttiğimiz gibi, kökeni Arapça olan *cenap* kelimesi “yan, yön, taraf”; *hazret* kelimesi ise “huzur, kat, makam” anlamlarına gelmektedir. Hâliyle isim tamlaması kurmasını beklediğimiz bu iki kelime, Türkçede isim anlamlarından sıyrılıp “yüce, ulvi, ulu, kutsal, büyük, sayın” gibi anlamlara bürünmüştür. Yani bugün Türkçede *Hazret-i Ali* dendiğinde “*Ali'nin huzuru*” değil de “*Yüce Ali*” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde *Cenab-ı Allah* dendiğinde “*Allah'ın yanı, yönü, ciheti*” yerine “*Ulu, Ulvi, Büyük Allah*” anlamı akla gelmektedir. Öte yandan, benzer şekilde “Cenab-ı Hak: Hakk'ın kendisi olan yüce Allah” olarak açıklanmaktadır¹⁰.

Bu tamlama türüne, içerisinde “cenap” ve “hazret” kelimelerinin kullanıldığı birkaç örnek cümle verelim:

- *Cenab-ı Allah böyle emretmemiş, yokluk içindeki insana bir tekme de sen at dememiş.*¹¹
- *Cenab-ı Hakk'ın lütfuyla bu büyük badireden sağ çıktık.*¹²
- *Dedim ki Hazret-i İsa da gençmiş o zaman.*
- *Ne ki mevcut ise âlemde güzel, doğru, iyi / Arayan fikri, bulan ruhu, seven sevgiliyi / Bize bahşetmiş olan Hazret-i Rahman'a şükür.*¹³

İkinci tür tamlama örnekleri ise “cenap” ve “hazret” kelimeleri ile çokluk 3.şahıs iyelik ekinin (-ları / -leri) birleşmesiyle kurulan belirtisiz isim tamlamasıdır: *Prens cenapları, Vali cenapları, Paşa hazretleri, Efendi hazretleri...* Bu iki kelime, örneklerde de

¹⁰ DOĞAN, Mehmet; Büyük Türkçe Sözlük, Pınar Yayınları, İstanbul – 2008.

¹¹ TIETZE, Andreas; Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, cilt I, s.428, Simurg Yayınları, İstanbul-Wien - 2002.

¹² Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, s.357, Ankara – 2005.

¹³ AYVERDİ, a.g.e., s.1233.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

görüldüğü gibi sıfatlaşmayı, isim olarak kalmıştır; yani aslına uygun kullanılmıştır.

Peki, birinci tür tamlama örneklerinde bu kelimeler niçin sıfat olarak algılanmıştır? Bunun iki nedeni olduğunu düşünüyoruz:

Birincisi şudur: Bilindiği gibi sıfatlar adlardan önce gelerek onları niteleyen veya belirten sözlerdir¹⁴. Burada da “cenap” ve “hazret” kelimeleri ismin önüne geldiği için, bir niteleme ya da belirtme görevinde kullanıldıkları düşünülerek sıfat gibi değerlendirilmiştir.

Farsça kurala göre üretilmiş isim tamlamalarında kullanılan “cenap” ve “hazret” kelimeleri, Türkçenin söz diziminin etkisiyle asıl anlamlarından ayrılarak yan anlamları ile öne çıkmış ve zamanla kalıp ifadelerine dönüşmüş yapılar olarak kullanım sahasına girmiştir.

İkinci neden ise şudur: “Cenap” ve “hazret” kelimeleri genellikle dini – tarihi şahsiyetler için kullanıldığından, bu kelimelere bir *yücelik*, *kutsallık* işlevi yüklenmiştir. Zaten dinimizde ve kültürümüzde manevi değeri bulunan kişileri yüceltme ve saygıyla anma anlayışı mevcuttur.

Bizim dini algılayış biçimimizin altında tasavvuf inancı yatmaktadır. Tasavvufta üzerinde önemle durulan konulardan biri de “*hazarat*”¹⁵ kavramıdır. Bilindiği üzere Türkler İslamiyet ile tasavvuf inancını bir arada yaşamışlardır. Tasavvufun özünde *saygı* ve *ahlak* kavramları bulunmaktadır. Tasavvuf; Allah’a, Peygambere, Kur’an’a ve din büyüklerine hitap ederken saygıyı elden bırakmamayı öğütler. Bu anlayış doğrultusunda, aslen isim türünden olan ve isim tamlaması oluşturması beklenen “cenap” ve “hazret” kelimeleri Türkçede sıfatlaşmış ve sıfat tamlaması kurmuştur.

Sonuç olarak, bu iki kelimenin Türkçede bir tür analogi (*benzetme*, *andırı*)¹⁶ yoluyla sıfatlaşmış ve bunlarla kurulan isim tamlamalarının da sıfat tamlamasına dönüşmüş olduğunu söyleyebiliriz. Bu kelimeler Arapçada nasıl adlandırılırsa adlandırılınsın, Türkçede Türkçenin kuralına göre kullanılmaktadır.

¹⁴ KORKMAZ, Zeynep; Türkiye Türkçesi Grameri, s.333, TDK Yayınları, Ankara – 2003.

¹⁵ Arapça “hazret”in çokluk eki almış şekli; mertebeler. Mutasavvıflara göre âlemin (tecellinin) beş derecesi vardır; buna “hazarat-ı hams” denir. (bk. AYVERDİ, a.g.e., s.1229).

¹⁶ Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, s.95, Ankara – 2005.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

KAYNAKÇA

- AYVERDİ, İlhan; Misalli Büyük Türkçe Sözlük, I-III cilt, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul – 2005.
- Derleme Sözlüğü, I-XII. cilt, TDK Yayınları, Ankara - 1993.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, 22. Baskı, Ankara – 2005.
- DOĞAN, Mehmet; Büyük Türkçe Sözlük, Pınar Yayınları, İstanbul – 2008.
- ERGİN, Muharrem; Türk Dil Bilgisi, İstanbul - 1992.
- KORKMAZ, Zeynep; Türkiye Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara – 2003.
- Mütercim Âsım Efendi; Burhân-ı Kâtı, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Dr. Derya Örs, TDK Yayınları, Ankara – 2000.
- NİŞANYAN, Sevan; Sözlerin Soyağacı, Adam Yayınları, İstanbul – 2002.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri; Osmanlı Türkçesine Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul – 1991.
- PARLATIR, İsmail; Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi, Ankara–2006.
- Tarama Sözlüğü, I-VIII cilt, TDK Yayınları, Ankara - 1996.
- TIETZE, Andreas; Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, cilt I, A-E, Simurg Yayınları, İstanbul-Wien - 2002.
- Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara – 2005.
- Yazım Kılavuzu, TDK Yayınları, Ankara – 2008.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*